

POSljedICE RATA U PODRUČJU ODABRANIH SOCIJALNIH STAVOVA

Stanko Rihtar

Institut za primijenjena društvena istraživanja
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

UDK 316.6(497.5)"199."
355.018(497.5)"199."

Stručni rad

Primljeno: 12. 5. 1993.

Na temelju usporedbe rezultata istraživanja na reprezentativnom uzorku stanovništva mirnih područja Hrvatske i uzorku prognanika, provedenih u vrijeme najtežih ratnih sukoba (na prijelazu iz 1991. u 1992. godinu), ispitane su posljedice rata unutar triju grupa socijalnih stavova: stavova prema vlasti i obrambenoj politici Hrvatske, stavova prema Srbima u Hrvatskoj i stavova prema budućnosti i razvoju opće situacije u Hrvatskoj (optimizam-pesimizam). Provedene analize pokazale su da izloženost progону nije promijenila pozitivnu direkciju stavova prema vlasti i obrambenoj politici, te da nije dovela do defetizma, no uzrokovala je negativniji stav prema Srbima u Hrvatskoj. Kanonička korelacijska analiza između različitih problema prognaničkog statusa i odabranih socijalnih stavova, provedena na uzorku prognanika, pokazala je da varijabilitet stavova nije determiniran spomenutim problemima, već ga treba pripisati drugim faktorima.

Rat protiv Hrvatske zasigurno će ostaviti mnogobrojne i teške posljedice u različitim područjima života, od materijalnih razaranja do fizičkih ili psihičkih, često ireverzibilnih, oštećenja. Osim trauma na individualnoj, mogu se očekivati posljedice i na kolektivno-psihološkoj razini, odnosno u prostoru socijalnih stavova ili javnog mnijenja u širem smislu. Poznato je da vanjski pritisak povećava unutargrupnu koheziju te dovodi do centralizacije i homogenizacije stavova (Hovland i suradnici, 1953), što samo po sebi ne mora biti negativna posljedica. No rat, kao ekstremni oblik pritiska, može izazvati radikalizaciju stavova ili, pak, izražene pojave defetizma. Stoga bi, uslijed brutalnosti agresije kojoj je stanovništvo Hrvatske izloženo, posljedice i na tom planu mogle biti vrlo ozbiljne.

U okviru longitudinalnog projekta "Istraživanje javnog mnijenja o društvenim i političkim procesima u Hrvatskoj", Institut za primijenjena društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu kontinuirano provodi istraživanja stavova stanovništva o relevantnim društvenim i političkim pitanjima. Uz redovito istraživanje, provedeno u vrijeme najtežih ratnih sukoba (na prijelazu 1991. u 1992. godinu, prije međunarodnog priznanja), provedeno je i posebno istraživanje među progolicima.

Usporedbom odgovora prognanika, kao najteže stradalog sloja stanovništva, i onog najmanje (ili samo indirektno) pogođenog ratom, omogućeno je ispitivanje nekih od posljedica rata u prostoru socijalnih stavova. Analizirane su razlike između tri grupe stavova (prema području na koje se odnose): stavova o hrvatskoj vlasti, stavova o Srbima u Hrvatskoj, te procjena prevladavajućeg raspoloženja stanovništva (optimizam-pesimizam) i mogućeg razvoja situacije u Hrvatskoj u bližoj budućnosti.

UZORCI I TERMINI ISTRAŽIVANJA

Terenski dio istraživanja stavova rezidencijalnog stanovništva mirnih područja Hrvatske proveden je usmenom anketom od 22. studenog do 4. prosinca 1991. godine, na troetapno stratificiranom uzorku, sa slučajnim izborom jedinica unutar svakog stratuma. Anketom je obuhvaćeno 1035 ispitanika iz 18 općina, odnosno 54 mjesne zajednice. U mirnim općinama, u kojima nije bilo jačih borbi, materijalnih razaranja ili masovnijeg iseljavanja, živjelo je, u vrijeme provođenja istraživanja, 54% ukupnog stanovništva Hrvatske. Prema realiziranoj strukturi uzorka postignuta je potpuna reprezentivnost u odnosu na sve relevantne parametre spomenute populacije.

Ispitivanje stavova prognanika provedeno je u razdoblju od 4. do 13. siječnja 1992. godine. Anketirano je 1497 osoba, odabranih prema kvotama dimenzioniranim na temelju četiriju kriterija: broju prognanika smještenih na području određenog ureda za prihvata, načinu smještaja, starosti i spolu. Veličine kvota određene su prema evidencijama Ministarstva rada i socijalne skrbi RH i Crvenog križa Slovenije, budući da je, u vrijeme planiranja istraživanja, na teritoriju Hrvatske i Slovenije boravila većina od ukupno, tada evidentiranih, 550.000 prognanika. Broj ispitanika u uzorku iz svake od općina u kojima je provedeno istraživanje određen je prema njihovom ukupnom broju na tom području. Razmjerno većem udjelu u prognaničkoj populaciji, i uzorkom je obuhvaćeno više ženskih (61%) i starijih osoba (28% iznad 60 godina).

Da bi se, u što je moguće većoj mjeri, izbjegao efekt socijalne poželjnosti odgovora, anketiranje je provedeno individualno, bez prisustva trećih osoba. Osim toga, ispitanicima je zagarantirana anonimnost time što ih se nije pitalo za ime niti se ono upisivalo na anketne listiće. Nakon provedenog anketiranja pred njima je upitnik pomiješan s ostalima, tako da ga više nije bilo moguće identificirati. Ujedno im je objašnjeno da se istraživanje provodi u znanstvene

svrhe i da će se njihovi odgovori analizirati samo kao skupina podataka za statističku obradu, a ne na individualnoj razini.

REZULTATI

Stavovi o hrvatskoj vlasti i obrambenoj politici

Tablica 1

Kakvo je općenito Vaše mišljenje o sadašnjoj hrvatskoj vlasti?

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
Vrlo povoljno	18,8	7,3
Uglavnom povoljno	60,2	64,2
Uglavnom nepovoljno	10,3	15,7
Vrlo nepovoljno	1,7	4,6
Nemam određeno mišljenje	9,0	8,2
$Hi^2=92.22$ d.f.=4 p=0.99		

Tablica 2

Mislite li da, u svom sadašnjem sastavu, Vlada RH može uspješno udovoljiti ulozi koja se od nje očekuje?

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
Mislim da može	72,8	62,5
Mislim da ne može	12,0	20,5
Ne znam	15,2	17,0
$Hi^2=39.25$ d.f.=2 p=0.99		

Tablica 3

Da li se, općenito uzevši, slažete ili ne slažete s načinom na koji dr. Franjo Tuđman obavlja funkciju predsjednika Republike Hrvatske?

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
U potpunosti se slažem	27,9	12,6
Uglavnom se slažem	51,6	57,8
Uglavnom se ne slažem	11,4	17,8
Uopće se ne slažem	3,8	7,1
Ne znam	5,3	4,7
$Hi^2=104.42$ d.f.=4 p=0.99		

Tablica 4

Kakvo je Vaše mišljenje o obrambenoj politici Hrvatske i djelotvornosti kojom se ona provodi?

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
Najbolja moguća u postojećim okolnostima	22,2	13,9
Dobra, iako bi mogla biti i bolja	54,2	60,0
Loša	10,3	17,8
Ne znam, ne mogu ocijeniti	13,2	8,3
$Hi^2=63.94$ d.f.=3 p=0.99		

U tablicama 1-4 prikazana je usporedba stavova prognanika i stanovnika mirnih područja Hrvatske prema hrvatskoj vlasti i njenoj obrambenoj politici.

Iz tablica je vidljivo da su stavovi objiju grupa pozitivni, dominantno umjerenog intenziteta, i da u tom pogledu ne postoje intergrupne razlike. To se odnosi kako na opći stav prema vlasti, tako i na stavove prema njenim najznačajnijim eksponentima (vladi i predsjedniku), te prema načinu vođenja obrambene politike kao jednoj od, u ratnim okolnostima, njenih najvažnijih djelatnosti.

Ono po čemu je grupe moguće razlikovati, pomak je prema ekstremno pozitivnim stavovima kod prognanika. Slaganje distribucija provjereno je Hi^2 testom i sve su se razlike pokazale statistički značajnima.

Iako bi za pouzdaniju kauzalnu analizu identificiranih razlika bilo nužno raspolagati dodatnim podacima, na temelju postojećih spoznaja može se pretpostaviti da su višestruko determinirane (Lamza i suradnici, 1992). Zabilježen izrazitije pozitivan stav prognanika mogao bi se stoga pripisati djelovanju najmanje triju faktora: socijalnom konformizmu kao posljedici potpune ovisnosti o državnoj skrbi, razlikama u strukturi realiziranih uzoraka (među prognanicima ispitano je više žena i starijih osoba, razmjerno njihovom većem udjelu u prognaničkoj populaciji) te osobito činjenici da većina prognanika potječe iz krajeva u kojima je vladajuća stranka (prema rezultatima izbora 1992. godine) dobila veću podršku birača nego u, gledajući u cjelini, ostalim dijelovima Hrvatske.

U istom smjeru vjerojatno je djelovao i efekt socijalne poželjnosti odgovora. Usprkos tome što ga je ranije opisanim postupkom anketiranja pokušano izbjeći, ipak se ne može tvrditi da je u potpunosti eliminiran.

Respektirajući navedeno, ključni se nalaz ipak odnosi na to da nije došlo do promjena u suprotnom smjeru, naime, do redirekcije od dominantno pozitivnih ka dominantno negativnim stavovima. Tu bi posljedicu bilo moguće očekivati jer bi prognanici, uslijed frustracija proizašlih iz teškoća vlastitog statusa, dio krivnje mogli pripisati vlasti koja, bez obzira na objektivne okolnosti, nije uspjela osigurati djelotvornu zaštitu i spriječiti progon.

No, vodi li se računa o tome da se nosioci vlasti, osobito u okolnostima izloženosti vanjskoj agresiji, djelomice percipiraju i kao personifikacija države, pozitivan se stav prema vlasti može u određenoj mjeri smatrati i pozitivnim stavom prema državi ili državnosti samoj. U tom se kontekstu pokazalo da su spomenuti stavovi dovoljno čvrsti i rezistentni da ih ni izloženost fizičkom nasilju i progonu, kao ekstremnim oblicima persuazivnosti, nisu uspjeli promijeniti.

Dobiveni rezultat u skladu je sa spoznajama u području psihologije stavova, proizašlima iz rezultata empirijskih istraživanja pedesetih i šezdesetih godina. Prema Janisu i Fesbachu, efekti persuazivnosti opadaju porastom intenziteta zastrašivanja: intenzivnijim zastrašivanjem može se, doduše, izazvati emocionalna reakcija, ali ne i promjena stava (Janis i Fesbach, 1953). Efekti zastrašivanja su kratkoročni, dok stav, ukoliko je čvrsto formiran, ostaje očuvan. Ujedno postoji vjerojatnost pojave efekta imunizacije, odnosno pojačane rezistencije stava, uz kasnije nalaženje dodatnih argumenata koji ga podupiru (McGuire i Papageorgis, 1962).

Stavovi prema Srbima u Hrvatskoj

Tablica 5

Koliko Srba iz Hrvatske, prema Vašem mišljenju, podržava agresiju na našu Republiku?

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
Većina	63,4	49,6
Približno polovica	12,0	17,9
Manji dio	11,8	21,3
Ne mogu ocijeniti	12,8	11,2
$Hi^2=71.26$ d.f.=3 p=0.99		

Tablica 6

Da li bi, prema Vašem mišljenju, Hrvati i Srbi nakon završetka rata mogli u Hrvatskoj ponovo zajedno živjeti?

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
Mogli bi	9,2	10,7
Mogli bi pod određenim uvjetima	16,4	34,1
Ne bi mogli	59,6	40,4
Ne znam, ne mogu ocijeniti	14,8	14,7
$Hi^2=126.66$ d.f.=3 p=0.99		

Za razliku od hrvatske vlasti, koju su skloni pozitivnije vrednovati, prema Srbima u Hrvatskoj prognanici iskazuju, u statistički značajnoj mjeri, negativniji stav no većina stanovnika mirnih područja. Iako je iz tablica 5 i 6 vidljivo da i dominantna proporcija anketiranih građana mirnih dijelova Hrvatske smatra da većina Srba u Hrvatskoj podržava agresiju, a samo ih manji dio vjeruje da će suživot sa Srbima nakon rata biti moguć, prognanici su u tom pogledu još rezolutniji. Negativniji stav prognanika jasan je, vodi li se računa o tome da većinom potječu iz krajeva s miješanim stanovništvom, pa su se u većoj mjeri mogli osobno, a ne samo posredno, uvjeriti u stavove i ponašanje svojih sugrađana srpske narodnosti.

Na teškoće koje bi se mogle pojaviti prilikom povratka i pokušaja suživota, upozoravaju ne samo navedeni rezultati, već i dva nalaza iz psihologije stavova. Prema prvom, stavovi formirani na temelju vlastitog iskustva, a ne posredno, čvršći su i otporniji na promjene, a ujedno su i bolji prediktori stvarnog ponašanja (Fazio i Zanna, 1981). Prema drugom, stavovi, bilo pozitivni bilo negativni, utječu na pripisivanje kauzalnosti objektu na koji se odnose (Feather, 1985). Obje spoznaje upućuju na vjerojatnost generalizacije i neselektivnog pripisivanja krivnje, uz moguću porast nasilja. U prilog tome govore i rezultati analiza stopa prijeratnog i poslijeratnog nasilja u državama koje su prošle ratno iskustvo (Archer i Gartner, 1984). Utvrđeno je da u tim državama dolazi do porasta poslijeratnog nasilja u odnosu na predratno, bez obzira na opseg rata ili njegov rezultat. No ipak, prestankom rata, a samim time i nestajanjem institucionalnih pretpostavki koje potiču širenje nasilja, ono ne ostaje masovno, već se zadržava na individualnoj razini i akcidentalnog je karaktera (Berkowitz, 1993).

Indikatori optimizma-pesimizma

Tablica 7

Kakvo raspoloženje, prema Vašem mišljenju, danas prevladava među stanovnicima Hrvatske?

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
Pesimizam	20,6	36,6
Optimizam	67,0	53,6
Ne mogu procijeniti	12,2	9,8
$\chi^2=79,37$ d.f.=2 p=0.99		

Tablica 8**Bi li se, prema Vašem mišljenju, moglo reći da je većina stanovnika Hrvatske:**

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
Pasivna i ravnodušna u odnosu na sadašnju situaciju	13,7	15,1
Pripravna za akciju i osobno angažiranje	71,4	74,0
Ne mogu ocijeniti	14,9	10,9
$Hi^2=8.41$ d.f.=2 p=0.98		

Tablica 9**Kako Vi osobno, u bližoj budućnosti, procjenjujete opću situaciju i položaj Hrvatske?**

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
Mislim da će se poboljšati	65,1	49,2
Mislim da će se još pogoršati	5,6	16,6
Mislim da se neko vrijeme neće ništa bitno promijeniti	23,9	28,1
Ne znam, ne mogu procijeniti	5,4	6,1
$Hi^2=104.29$ d.f.=3 p=0.99		

Tablica 10**Mislite li da će Hrvatska uspjeti obraniti svoje granice i zadržati sva okupirana i ratom zahvaćena područja?**

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
Siguran sam da hoće	60,1	42,9
Mislim da hoće, iako nisam siguran	31,4	40,4
Mislim da neće	3,7	10,9
Siguran sam da neće	0,4	0,4
Ne mogu ocijeniti	4,4	5,4
$Hi^2=96.88$ d.f.=4 p=0.99		

Tablica 11

Mislite li da bi, ako ništa drugo ne bude moguće, radi sprečavanja novih stradanja u Hrvatskoj, trebalo razmisliti o određenim teritorijalnim ustupcima?

	Prognanici	Stanovnici mirnih područja
Da, trebalo bi razmisliti	1,7	4,5
Možda	4,1	4,3
Ne, nipošto	89,9	87,1
Ne znam	4,3	4,1
$Hi^2=17.64$ d.f.=3 p=0.99		

Iako je istraživanje provedeno prije međunarodnog priznanja Hrvatske, dakle prije prve velike kompenzacije za pretrpljena stradanja, većina ispitanika iskazala je uvjerenje u uspješan rezultat obrambenih aktivnosti, motiviranost stanovništva i optimizam u pogledu budućnosti (tablice 7-10). Ni prognanici, sloj stanovništva najteže pogođen ratom, nisu iskazali defetizam, već naprotiv, izrazitiji optimizam i povjerenje (u statistički značajnoj mjeri). Uz to, očito je da postoji opći konsenzus u pogledu nedozvoljivosti bilo kakvih teritorijalnih ustupaka kao mjere kojom bi se pokušalo izbjeći daljnja stradanja (tablica 11).

Iako je moguća pretpostavka da bi, barem kad su u pitanju prognanici, izraziti optimizam djelomice mogao imati funkciju obrambene reakcije, njihove procjene poslijeratnog oporavka pokazuju da se ne radi o neutemeljenoj kompenzaciji za vlastite teškoće. Naime, i prognanici, poput stanovnika mirnih dijelova Hrvatske, realno procjenjuju da će oporavak zemlje biti težak i dugotrajan proces (Lamza i suradnici, 1992).

Problemi prognaničkog statusa i odabrani socijalni stavovi

Uz usporedbu stavova prognanika i stanovništva mirnih područja Hrvatske, provjerili smo postoji li, i kakve je prirode, ujecaj različitih problema prognaničkog statusa i pogođenosti ratom na odabrane socijalne stavove.

U tu je svrhu na uzorku prognanika provedena kanonička korelacijska analiza između skupa varijabli – indikatora problema prognaničkog statusa i pogođenosti ratom i skupa varijabli – socijalnih stavova.

Prvi skup obuhvatio je 11 varijabli: materijalnu oštećenost, dužinu progona, vrstu smještaja, primanje ili izostanak primanja pomoći u hrani, odjeći, obući i novcu, razdvojenost od obitelji, smrtno stradanje ili ranjavanje bliskih osoba, njihovo zarobljavanje ili sudjelovanje u ratu.

Drugi skup obuhvatio je prethodno opisane stavove prema hrvatskoj vlasti i obrambenoj politici, Srbima u Hrvatskoj, te indikatore optimizma-pesimizma (tablice 1-11).

Analizom su dobivene tri, prema Bartlettovom kriteriju (Hooper, 1967), statistički značajne i interpretabilne kanoničke varijate. No kako sve tri solucije unutar prvog skupa objašnjavaju svega 2.5% varijance drugog, opravdano je zaključiti jedino to da varijabilitet ispitanih stavova prognanika nije u značajnoj mjeri determiniran problemima prognaničkog statusa i različitim aspektima pogođenosti ratom, već da je rezultat utjecaja drugih faktora.

ZAKLJUČAK

Za razliku od ostalih područja, u kojima će rat protiv Hrvatske ostaviti teške i često ireverzibilne posljedice, na temelju provedenih analiza može se zaključiti da u prostoru ispitanih socijalnih stavova, u vrijeme provedbe istraživanja, uglavnom nije došlo do negativnih posljedica.

Drugim riječima, agresija, u onom svom segmentu u kojem je mogla dovesti do promjene stavova prema hrvatskoj državi, obrambenoj politici ili, pak, do defetizma, nije uspjela. Izrazitija pogođenost ratom dovela je jedino do povećanog skepticizma u pogledu mogućnosti daljnjeg suživota sa Srbima u Hrvatskoj.

Ipak valja istaći da se, s obzirom na termine istraživanja, izneseni zaključci odnose na kratkoročne posljedice. O tome kakve će biti dugoročne, moglo bi se zaključivati jedino na temelju rezultata ponovljenih i produbljenih istraživanja.

REFERENCE

- Archer, D., Gartner, R. (1984), *Violence and Crime in Cross-National Perspective*, Yale University Press, New Haven.
- Berkowitz, L. (1993), *Agression*, McGraw Hill Inc., New York.
- Fazio, R. H., Zanna, M. P. (1981), Direct experience and attitude-behavior consistency, U: Berkowitz, L. (Ed.), *Advances in experimental and social psychology*, 4: 161-203, Academic Press, New York.
- Feather, N. T. (1985), Attitudes, values, and attributions: Explanations of unemployment, *Journal of Personality and Social Psychology*, 48: 876-889.
- Hooper, J. W. (1967), *Simultaneous equations and canonical correlation theory*, *Econometrica*, 27: 245-256.
- Hovland, C. I., Janis, I. L., Kelley, H. H. (1953), *Communication and Persuasion*, Yale University Press, New Haven.
- Janis, I. L., Feshbach, S. (1953), Effects of fear-arousing Communication, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 48: 78-92.
- Lamza, V., Milas, G., Rimac, I., Rihtar, S., Tojčić, A. (1992), *Položaj izbjeglica i prognanika*, Institut za primijenjena društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- McGuire, W. J., Papageorgis, D. (1962), Effectiveness of forewarning in developing resistance to persuasion, *Public Opinion Quarterly*, 26: 24-34.

THE CONSEQUENCES OF WAR IN A SELECTED AREA OF SOCIAL ATTITUDES

Stanko Rihtar

Institute for Applied Social Research
University of Zagreb, Zagreb

Based on comparison of research findings concerning a representative sample of inhabitants living in peaceful areas in Croatia and a sample of displaced persons, obtained during the most severe period of the war (the transition from 1991 to 1992), the consequences of war were examined within the following three groups of attitudes: attitudes towards the Croatian government and defense policy, attitudes towards Serbs in Croatia and attitudes regarding the future and the development of the overall situation in Croatia (optimism-pessimism). The analyses conducted have shown that the situation of exile did not change the positive orientation of attitudes towards the government and defense policy, that it did not cause defeatism, but strengthened the negative attitude towards Serbs in Croatia. Canonic correlation analysis between different problems concerning the status of displaced persons and selected social attitudes, conducted on the sample of displaced persons, has demonstrated that the variability of attitudes is not determined by the problems mentioned, but that it should be attributed to other factors.

KRIEGSFOLGEN AUF DEM GEBIET DER AUSGEWÄHLTEN SOZIALEINSTELLUNGEN

Stanko Rihtar

Institut für die angewandten Gesellschaftsforschungen
an der Universität in Zagreb

Aufgrund des Vergleichs von den Ergebnissen der in der Zeit der stärksten Kampfhandlungen (an der Jahreswende 1991/92) durchgeführten Erforschungen auf dem repräsentativen Muster von der Bevölkerung auf den ruhigen Gebieten Kroatiens und auf dem Muster von den Vertriebenen sind die Kriegsfolgen innerhalb drei Gruppen der Sozialeinstellungen untersucht worden. Es handelt sich um folgende drei Gruppen: Die Einstellungen zu den Behörden und der Verteidigungspolitik Kroatiens, die Einstellungen gegenüber den Serben in Kroatien und die Einstellungen zur Zukunft und zur Entwicklung der allgemeinen Lage in Kroatien (Optimismus-Pessimismus). Die durchgeführten Analysen haben gezeigt, dass die Tatsache, dass man der Vertreibung ausgesetzt wurde, die positive Richtung der Einstellungen zu den Behörden und der Verteidigungspolitik nicht geändert hat, und dass sie nicht zum Defätismus geführt hat, sie hat aber eine negativere Einstellung gegenüber den Serben in Kroatien verursacht. Die kanonische korrelative Analyse zwischen verschiedenen Problemen der Lage der Vertriebenen und der ausgewählten Sozialeinstellungen, die auf dem Muster der Vertriebenen durchgeführt worden ist, hat gezeigt, dass die Einstellungsvariabilität nicht durch die erwähnten Probleme determiniert wird, sondern dass sie anderen Faktoren zuzuschreiben ist.